

ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΒΑΒΥΛΗ ΣΗΜΕΡΑ;

ΙΑΚΩΒ ΣΙΜΠΗ

Στο ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ πολλά συνέβησαν και συμβαίνουν, γιατί όμως το ζήτημα Βαβύλη πήρε τέτοια έκταση και ιδιαίτερα στις μέρες μας;

Ιστορία

Το αυτοκέφαλο ή ανεξάρτητο εκκλησιαστικά ανατολικό Ορθόδοξο Πατριαρχείο είναι δεύτερο σε ιεραρχία μετά το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Οι Χριστιανοί ανέκαθεν απέδιδαν μεγάλη σημασία στην Ιερουσαλήμ και λόγω του συσχετισμού της με τη ζωή του Ιησού και επειδή αποτέλεσε την εστία της πρώτης κοινότητας των μαθητών του. Όσο η χριστιανική πίστη κέρδιζε έδαφος στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, τόσο μεγάλωνε το γόητρο της πόλης. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, που διάκειτο ευνοϊκά προς τον Χριστιανισμό, προώθησε την ανοικοδόμηση μεγαλόπρεπων βασιλικών ναών σε πολλούς από τους Αγίους Τόπους κατά τον 4ο αιώνα μ. Χ..

Ο μοναστικός βίος ξεκίνησε στην Παλαιστίνη πολύ γρήγορα μετά την ίδρυση των πρώτων χριστιανικών εκκλησιών στην Αίγυπτο, και μοναστήρια συνέχισαν να ακμάζουν στη περιοχή, κυρίως στην έρημο, ανάμεσα στην Ιερουσαλήμ και τη Νεκρά θάλασσα.

Το 451 η Σύνοδος της Χαλκηδόνας αποφάσισε να αναβαθμίσει την εκκλησία της Ιερουσαλήμ σε βαθμό πατριαρχείου. Αυτή η αναβάθμιση προκάλεσε την αποσύνδεση τριών εκκλησιαστικών επαρχιών, με εξήντα, περίπου, επισκοπές, από το πατριαρχείο της Αντιόχειας, στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκαν μέχρι τότε και την ένταξή τους κάτω από τη Βυζαντινή κυριαρχία. Όντας προορισμός χιλιάδων προσκυνητών και “Μήτηρ πασών των εκκλησιών” η Ιερουσαλήμ συνέχισε να ευημερεί. Οι εισβολές των Περσών του 614 και των Αράβων το 637 έβαλαν τέρμα σ’ αυτή την ευημερία. Πολλές χριστιανικές εκκλησίες καταστράφηκαν και πολλοί Χριστιανοί βαθμηδόν εξισλαμίσθηκαν.

Το 1099 κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ οι Σταυροφόροι οπότε και εγκαθίδρυσαν το Λατινικό Βασίλειο, που κράτησε για έναν σχεδόν αιώνα. Στη διάρκεια της περιόδου αυτής η Ρώμη ίδρυσε στη πόλη ένα λατινικό πατριαρχείο. Μια σειρά από Έλληνες πατριάρχες συνέχισαν να ασκούν τα καθήκοντά τους από την εξορία, ως επί το πλείστον από την Κωνσταντινούπολη και επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ ή στα περίχωρά της μόνο μετά την κατάρρευση του κράτους των Σταυροφόρων.

Ο Ιακώβ Σιμπή είναι ιστορικός Εβραϊκής Ιστορίας. Δίδαξε στο πανεπιστήμιο του Τελ-Αβίβ και άλλα ακαδημαϊκά ιδρύματα στο Ισραήλ. Τώρα διεξάγει έρευνα σχετικά με την Ιστορία των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Το 1187 η Ιερουσαλήμ έπεσε στα χέρια των Σελτζούκων Τούρκων, γρήγορα όμως κατελήφθη από τους Αιγύπτιους Μαμελούκους. Οι Τούρκοι Οθωμανοί απέκτησαν τον έλεγχο της πόλης το 1516. Στη διάρκεια των 400 χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας έλαβαν χώρα πολλοί αγώνες επικράτησης πάνω στους Αγίους Τόπους, ανάμεσα στις διάφορες χριστιανικές αιρέσεις. Στα μέσα του 19ου αιώνα οι Τούρκοι κυρίαρχοι, που δεν έβλεπαν με καλό και έτρεφαν εχθρότητα προς τις δυτικές εκκλησίες, ενώ προς την Ορθόδοξη (ανατολική) εκκλησία έτρεφαν μεγαλύτερη συμπάθεια, απέδωσαν την κυριότητα των περισσότερων από αυτούς τους τόπους στον ελληνικό έλεγχο. Έτσι το ελληνορθόδοξο πατριαρχείο απέκτησε μεγάλες εκτάσεις. Αυτές οι διευθετήσεις παρέμειναν χωρίς αλλαγή και κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Εντολής στην Παλαιστίνη που άρχισε το 1917 και ακολούθως κάτω από την Ιορδανική και την Ισραηλινή διοίκηση.

Το Πατριαρχείο

Το Πατριαρχείο διοικείται από μια Ιερή Σύνοδο της οποίας προεδρεύει ο Πατριάρχης. Τα μέλη της, που δεν υπερβαίνουν τα 18, είναι όλα κληρικοί οι οποίοι διορίζονται από τον Πατριάρχη. Επιπλέον υπάρχει ένα είδος μεικτού ελεγκτικού συμβουλίου των αποφάσεων του Πατριαρχείου, το οποίο όμως είναι εντελώς ανενεργό, λόγω του ότι ο Πατριάρχης είναι ο απόλυτος κυρίαρχος όλων των μηχανισμών του Πατριαρχείου.

Το γεγονός ότι το ιερατείο του Πατριαρχείου αποτελείται από Έλληνες, ενώ το ποίμνιο των πιστών είναι Άραβες, αποτέλεσε πηγή διαμάχης στις νεότερες εποχές. Από το 1534 και μετά, όλοι οι Πατριάρχες στην Ιερουσαλήμ ήταν ελληνικής εθνικότητας. Τώρα ο πατριάρχης και οι επίσκοποι ανασύρονται από την αγιοταφίτικη αδελφότητα, μια μοναστική ιερουσαλημίτικη κοινότητα που ιδρύθηκε τον 16ο αιώνα και που έχει ως μέλη 90 Έλληνες κληρικούς και τέσσερις Άραβες. Ο νυμφευμένος κλήρος προέρχεται αποκλειστικά από τον τοπικό αραβικό πληθυσμό. Αυτό εξηγεί γιατί οι Άραβες ιερωμένοι δεν φτάνουν ποτέ σε ψηλές βαθμίδες ιεροσύνης και γιατί η βυζαντινή λειτουργία διεξάγεται στα μεν μοναστήρια στα ελληνικά, στις δε ενοριακές εκκλησίες στα αραβικά.

Τα μέλη της ελληνορθόδοξης κοινότητας στο Ισραήλ και σε όλη την περιοχή (Ιορδανία και Παλαιστινιακή αρχή) είναι στην μεγάλη τους πλειοψηφία Άραβες – υπολογίζονται σε 120.000 ψυχές. Ο τελευταίος Άραβας Πατριάρχης υπηρέτησε πριν 400 χρόνια και από τότε στο Πατριαρχείο κυριαρχούν Έλληνες κληρικοί που έρχονται στο Ισραήλ από την Ελλάδα συνήθως σε μικρή ηλικία για να σπουδάσουν στα εκπαιδευτι-

κά ιδρύματα του Πατριαρχείου. Σιγά-σιγά ανεβαίνουν στην εσωτερική ιεραρχία και αναλαμβάνουν τις διάφορες θέσεις.

Οι μακροχρόνιες εντάσεις που ήταν αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ξαναξέσπασαν τον Μάιο του 1992 όταν ιδρύθηκε η Αραβική-Ορθόδοξη Επιτροπή Πρωτοβουλίας που είχε σκοπό να πιέσει προς την κατεύθυνση της αραβοποίησης του Πατριαρχείου, ως του μόνου τρόπου να διατηρηθεί μια αυθεντική ορθόδοξη μαρτυρία στην περιοχή. Έκτοτε τέθηκε υπό συζήτηση και η απαλλοτρίωση της εκκλησιαστικής περιουσίας και άλλων οικονομικών διαχειρίσεων του πατριαρχείου και απαιτήθηκε να υπάρξει διαφάνεια στα οικονομικά και οι εκκλησιαστικοί λογαριασμοί να ανοίξουν στο κοινό. Υπήρξε επίσης απαίτηση το ελληνικό ιερατείο να δείξει λίγη φροντίδα σε ό,τι αφορά την ευημερία της αραβικής-ορθόδοξης κοινότητας, κάτι που επαληθευόταν και από τον αριθμό των σχολείων που μειώθηκαν από έξι το 1967 σε τρία. Το Σεπτέμβριο του 1994 η επιτροπή προειδοποίησε ότι η κατάσταση οδηγεί σε σύγκρουση². Πάντως, οι δραστηριότητες της κοινότητας συνάντησαν την σθεναρή αντίσταση του πατριάρχη Διόδωρου και της Ιεράς Συνόδου, που υποστήριξαν κατηγορηματικά την ιερατική ελευθερία δράσης και τον ιστορικό ελληνικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου.

Σχέσεις με άλλες Εκκλησίες

Το πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ τήρησε επίσης αρνητική στάση έναντι του Οικουμενικού κινήματος: το 1989 ανακάλεσε τους εκπροσώπους του από όλους τους διμερείς θεολογικούς διαλόγους στους οποίους συμμετείχε. Ο Πατριάρχης δήλωσε ότι οι άλλοι Χριστιανοί εκμεταλλεύονται τον διάλογο ως μέσον προσηλυτισμού, και δεδομένου ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία ήδη κατέχει πλήρως την χριστιανική αλήθεια, δεν έχει κανέναν λόγο να λαμβάνει μέρος σε τέτοιες συζητήσεις.

Εν τούτοις, το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων συνεχίζει να λαβαίνει μέρος στις εργασίες του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και στο Μεσανατολικό Συμβούλιο Εκκλησιών, και ο πρώην πατριάρχης Διόδωρος πρόθυμα υπέγραφε κοινές ανακοινώσεις με άλλους τοπικούς εκκλησιαστικούς ηγέτες, ιδιαίτερα για θέματα που αφορούσαν την κατάσταση των Χριστιανών στους Αγίους Τόπους. Αυτές οι τοπικές πρωτοβουλίες εκκλησιαστικής συνεργασίας προετοίμασαν το έδαφος για ένα προσχέδιο κοινού μνημονίου που έφερε τον τίτλο “Η σημασία της Ιερουσαλήμ για τους Χριστιανούς”, το οποίο υπογράφηκε από τους πατριάρχες και τους επικεφαλής όλων των παραδοσιακών εκκλησιών που υπάρχουν στην Ιερουσαλήμ, συμπεριλαμβανομένου του Φραγκισκανού Κούστο στους Αγίους Τόπους, στις 23 Νοεμβρίου 1994. Από τότε οι ίδιοι εκκλησιαστικοί ηγέτες συναντιόντουσαν κάθε δυο μήνες στο ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο υπό την προεδρία του Πατριάρχη.

Οι στόχοι των Παλαιστινίων

Εδώ και μερικά χρόνια η Παλαιστινιακή Αρχή συνεχίζει τις προσπάθειες να κυριαρχήσει πάνω στις χριστιανικές εκκλησίες στο Ισραήλ, κυρίως στην Ιερουσαλήμ· σύμφωνα με μια έκθεση των υπηρεσιών ασφάλειας του Ισραήλ,³ που υποβλή-

θηκε τον Οκτώβριο του 1998 στον τότε πρωθυπουργό του Ισραήλ Μπινιαμίν Νατανιάου και τον υπουργό Δημόσιας Τάξης Αβίγκντορ Κασλάνι, επισημαίνεται ότι η Παλαιστινιακή Αρχή στην Ιερουσαλήμ άνοιξε ένα καινούργιο μέτωπο κατάληψης των πατριαρχείων, και ιδιαίτερα του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου (το οποίο κατέχει τεράστια ακίνητη περιουσία). Μέσω αυτών των ιδρυμάτων ελπίζει να της δοθεί η δυνατότητα να ελέγχει τον Πανάγιο Τάφο, την εκκλησία της Μαρίας Μαγδαληνής και άλλους χριστιανικούς τόπους. Οι ισραηλινές πηγές ασφάλειας εξηγούν ότι από την εμπειρία τους από την ΠΑ στη Βηθλεέμ γίνεται αντιληπτό “ότι ο έλεγχος πάνω στους χριστιανικούς τόπους της Ιερουσαλήμ μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μοχλός για την αποκόμιση διεθνούς πολιτικής επιρροής στον χριστιανικό κόσμο”. Υπό το πνεύμα αυτό, η Παλαιστινιακή Αρχή ψάχνει να προσαρμόσει τους εορτασμούς “Βηθλεέμ 2000”⁴ με τέτοιο τρόπο ώστε να κερδίσει ένα πολιτικό θέαμα. Στην πραγματικότητα, συνεχίζει η έκθεση, η ΠΑ “χρησιμοποιώντας τον έμμεσο έλεγχο πάνω στην Εκκλησία της Γέννησης στην Βηθλεέμ ως μέσον επιρροής πάνω στο ελληνορθόδοξο και αρμένικο πατριαρχείο επηρεάζει την πολιτική θέση της ελληνικής κυβέρνησης και της ΕΕ”.

Τα πατριαρχία σήμερα

Μέχρι σήμερα, τέσσερις Εκκλησίες και Πατριαρχεία στην Ιερουσαλήμ έχουν, στην ουσία, περιέλθει υπό παλαιστινιακό έλεγχο. Η ΠΑ στοχεύει σε τέσσερις ακόμα κοινότητες-κλειδιά: το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο, το αρμένικο Πατριαρχείο, το φραγκισκανικό Τάγμα και την ελληνοκαθολική Επισκοπή της Γαλιλαίας. Η ίδια έκθεση, επίσης, αναφέρει λεπτομερώς, τους συγκεκριμένους ελιγμούς της ΠΑ που στοχεύουν στην απόκτηση του ελέγχου πάνω στο ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ και στην ελληνοκαθολική Επισκοπή στη Γαλιλαία. Τέλος στην έκθεση προτείνεται “... η κατάληψη του ελληνορθόδοξου πατριαρχείου στην Ιερουσαλήμ από τη ΠΑ πρέπει να σταματήσει διότι ένα ποσοστό των ιεροσολυμίτικων συνοικιών Ρεχάβια και Αμπού Τορ ανήκει στο Πατριαρχείο”. Επίσης, σύμφωνα με την έκθεση “πρέπει να δοθεί στο Πατριαρχείο πολιτική και αμυντική υποστήριξη για να μπορεί να αντικρούει τις απειλές εναντίον της ζωής Ελλήνων επισκόπων και ιερέων”.

Εκλογή νέου Πατριάρχη

Μετά τον θάνατο του Πατριάρχη Διοδώρου τον Δεκέμβριο του 2000, η Ιερά Σύνοδος εξέλεξε την 13η Αυγούστου 2001 τον μητροπολίτη Ειρηναίο από την Ιεράπολη (Μπέτ-Σεάν του Ισραήλ) ως Πατριάρχη των Ιεροσολύμων, ο οποίος ενθρονίσθηκε την 15η Σεπτεμβρίου 2001. Ο κύριος αντίπαλος του Ειρηναίου ήταν ο αρχιμανδρίτης Τιμόθεος, ο οποίος ήταν το δεξί χέρι του προηγούμενου Πατριάρχη. Πολλοί πίστευαν ότι η εκλογή του Τιμόθεου ήταν δεδομένη, όμως την τελευταία στιγμή τα εφτά από τα δεκαεφτά μέλη της Ιεράς Συνόδου στήριξαν τον Ειρηναίο. Ο κάθε ένας από τους άλλους δυο υποψήφιους έλαβε πέντε ψήφους. Τη διαδικασία εκλογής συνόδευσαν άπειρα σκάνδαλα.

Το παλιό και πλούσιο ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο έχει στάτους μικρού βασιλείου στην ιερή γη. Ο Πατριάρχης είναι ο απόλυτος κυρίαρχος της τεράστιας περιουσίας που κατέχει το πατριαρχείο στο Ισραήλ και σε άλλες χώρες. Δεν υπάρχει υπεράνω του κανένας υπεύθυνος. Όμως οι διαδικασίες εκλογής πρέπει να έχουν την έγκριση των κοσμικών αρχών στους Αγίους Τόπους. Επί εκατοντάδες χρόνια ο Οθωμανός σουλτάνος ήταν ο μοναδικός κυρίαρχος των εκτάσεων του Πατριαρχείου στις δυο όχθες του Ιορδάνη. Τα τελευταία χρόνια στην περιοχή αυτή υπάρχουν τρεις πολιτικές οντότητες: το Ισραήλ, η Ιορδανία και η Παλαιστινιακή Αρχή. Η εκλογή, λοιπόν, του νέου Πατριάρχη έπρεπε να εγκριθεί επίσημα από τις τρεις κοσμικές αρχές. Η κυβέρνηση της Ιορδανίας και η Παλαιστινιακή Αρχή, αμέσως, τον αναγνώρισαν επίσημα, όμως η κυβέρνηση του Ισραήλ αρνήθηκε να αναγνωρίσει την εκλογή του.

Χωρίς την κυβερνητική αναγνώριση δυσκολευόταν ο Ειρηνάιος να εκτελέσει τα καθήκοντά του. Η υπογραφή του δεν αναγνωριζόταν στους διάφορους οργανισμούς και έπρεπε να χρησιμοποιεί πλάγια μέσα για να διοικεί τα οικονομικά του Πατριαρχείου. Στον αγώνα για την αναγνώριση της εκλογής του χρησιμοποίησε τα σημαντικότερα δικηγορικά γραφεία του Ισραήλ, όπως τα γραφεία του Γιαακόβ Ένεμαν, Γκιλάντ Σερ και Νταν Αβί-Γιτσακ.⁵

Οι εκλογές έγιναν υπό τη σκιά φημών για δωροδοκίες, ανάμειξη ξένων κυβερνήσεων, παράνομων οργανώσεων και μεγάλων οικονομικών οργανισμών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για τα ακίνητα που το Πατριαρχείο έχει στη κατοχή του, απειλών ζωής κτλ.⁶

Το Ισραήλ αναγνώρισε επίσημα τον Πατριάρχη μόνο την 31η Μαρτίου 2004.

Μετά την εκλογή

Και μετά την εκλογή συνεχίστηκαν οι καταγγελίες εναντίον του Ειρηνάιου. Τον κατηγορήσαν ότι πλαστογράφησε έγγραφα και ότι προσπάθησε να δωροδοκήσει τον τότε γραμματέα της ισραηλινής κυβέρνησης και νυν βουλευτή Γκίντον Σάαρ. Άλλες καταγγελίες είχαν σχέση με ποινικά αδικήματα που έγιναν την περίοδο των εκλογών όπως απόπειρες δολοφονίας, υποκλοπές, καταχρήσεις, αντισημιτικές εκφράσεις, δημοσίευση ανήθικων φωτογραφιών από τον αντίπαλό του, που τον δείχνουν σε παιδεραστική περίπτωση. Το όνομά του ακούστηκε επίσης στην υπόθεση του “ελληνικού νησιού”. Υπόθεση για την οποία διεξάγονται σήμερα στο Ισραήλ ποινικές έρευνες εναντίον εργολάβων, επιχειρηματιών ακόμα και πολιτικών προσώπων. Η ισραηλινή αστυνομία εξέτασε όλες τις περιπτώσεις, όμως δεν βρήκε ενοχοποιητικά στοιχεία. Ακόμα και μετά την αναγνώρισή του από το Ισραήλ (31 Μαρτίου 2004) δεν σταμάτησε η εναντίον του εκστρατεία. Πριν μερικούς μήνες παλαιστινιακές εφημερίδες δημοσίευσαν πληροφορία ότι συνελήφθη και φυλακίστηκε Παλαιστίνιος από τη Ραμάλα, που ισχυρίστηκε ότι πήρε μισό εκατομμύριο δολάρια για να δολοφονήσει τον Ειρηνάιο. Ο κρατούμενος αρνήθηκε την κατηγορία, ο Ειρηνάιος όμως δήλωσε ότι κά-

ποιος στο Πατριαρχείο θέλει να τον δολοφονήσει.⁷ Κατατέθηκαν στο Ανώτατο δικαστήριο του Ισραήλ πολλές μηνύσεις από Παλαιστίνιους που ανήκουν στην ελληνοχριστιανική κοινότητα, ότι η εκλογή του δεν ήταν νόμιμη και ότι δεν μπορεί να ασκεί τα καθήκοντά του ως Πατριάρχης.

Ατάλλα Χάνα

Τη 19η Ιουνίου 2002 ο πατήρ Ατάλλα Χάνα (με το εκκλησιαστικό όνομα Μονσινιόρ Θεοδόσιος), ο Άραβας-Παλαιστίνιος εκπρόσωπος του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου στην Ιερουσαλήμ, σε μια διάλεξη στο Zayed Center for Coordination and Follow-Up στο Abu Dhabi, τόνισε την προσωπική του υποστήριξη και την υποστήριξη του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου στις επιθέσεις αυτοκτονίας των Παλαιστινίων εναντίον άμαχων Ισραηλινών και στη με κάθε άλλο τρόπο παλαιστινιακή αντίσταση στην ισραηλινή κατοχή. Αργότερα, ο Έλληνας Πατριάρχης των Ιεροσολύμων Ειρηνάιος, πήρε αποστάσεις από τον Χάνα και αποφάσισε να τον απολύσει. Μια κίνηση που δημιούργησε μεγάλες εντάσεις ανάμεσα στο Πατριαρχείο και τους ελληνορθόδοξους Άραβες πιστούς του.⁸

Είπε ο Χάνα: “... μια βασική αρχή που επιδοκιμάζεται από όλα τα παλαιστινιακά πολιτικά κόμματα είναι η συνέχιση της ιντιφάντα εναντίον των ισραηλινών φρικαλεοτήτων. Γι’ αυτό η Εκκλησία στηρίζει πλήρως την αντίσταση για την απελευθέρωση από το Ισραήλ. Όπως ξέρετε, τα πολιτικά κόμματα στη Παλαιστίνη συμφωνούν να συνεχιστεί η ιντιφάντα, που περιλαμβάνει διάφορους τρόπους αγώνα. Κάποιοι αγωνιστές της ελευθερίας υιοθετούν τον μαρτυρικό θάνατο ή την αυτοκτονία με βόμβα, ενώ άλλοι επιλέγουν άλλες μεθόδους... Οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί είναι ένα και το αυτό και δεν μπορούν να χωρίσουν στον αγώνα για την ελευθερία της Παλαιστίνης. Είμαστε Παλαιστίνιοι και Άραβες”.⁹

Παρόμοιες εκφράσεις που αποδίδονται στον Χάνα δημοσιεύτηκαν και σε ιορδανικές εφημερίδες και σε εφημερίδες των ενωμένων εμιράτων. Αργότερα ο Χάνα προσπάθησε να αρνηθεί όσα του καταλόγιζαν.

Οι γεωργιανές περιουσίες

Όποιος βρέθηκε στην Ιερουσαλήμ σίγουρα τα βήματά του τον έφεραν και στο μοναστήρι του Σταυρού, ένα πανέμορφο μοναστήρι στο κέντρο της πόλης, κτισμένο στην ομώνυμη κοιλάδα του Σταυρού. Οι εκτάσεις γύρω από το μοναστήρι και την κοιλάδα είναι μεγάλης αξίας. Πάνω τους είναι κτισμένα μεταξύ άλλων το Μουσείο της Ιερουσαλήμ και η ισραηλινή Βουλή. Όλες αυτές οι εκτάσεις ανήκαν κάποτε στην γεωργιανή ορθόδοξη εκκλησία και πριν από 200 χρόνια παραδόθηκαν στην εντολή του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου. Τελευταία, η γεωργιανή εκκλησία ζητά να της επιστραφεί το μοναστήρι. Έτσι οι σχέσεις μεταξύ των δυο Εκκλησιών μπήκαν σε μια ένταση που πρόσφατα κατέληξε στην καταστροφή από “αγνώστους” του σπάνιου γεωργιανού έργου τέχνης που στόλιζε έναν από τους κίονες της μονής του Σταυρού, και που παρουσιάζει τον εθνικό ποιητή της Γεωργίας Σότα Ρουσταβέλι, συγγραφέα του

εθνικού έπους “Τυλιγμένος με δέρμα λεονταριού”. Οι έρευνες δείχνουν ότι η καταστροφή του έργου έγινε από ελληνορθόδοξους παπάδες που δεν ήθελαν μέσα στο μοναστήρι να υπάρχει μαρτυρία, η οποία να αποδεικνύει την κυριότητά του.¹⁰

Υπόθεση Βαβύλη

Θα μπορούσαμε να πούμε και άλλα πολλά που συνέβησαν και εξακολουθούν να συμβαίνουν στο ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο την περίοδο του Ειρηναίου του Α΄. Εξάλλου δεν είναι η πρώτη φορά που το Πατριαρχείο και ο Πατριάρχης του αποτελούν πηγή φημών διαφθοράς. Παλιότερα υπήρξαν πατριάρχες που ήταν ύποπτοι ότι λαθρεμπορεύονται χρυσάφι, ακόμα και ναρκωτικά. Γιατί όμως προέκυψε ξαφνικά το θέμα Βαβύλη, και ειδικότερα αυτή την περίοδο;

Ένας από τους λόγους της μη αναγνώρισης του πατριάρχη από το Ισραήλ, για μεγάλο χρονικό διάστημα, οφείλεται και στις προσωπικές και εργασιακές του σχέσεις με τον Γιάσερ Άραφάτ και τη στάση του προς τους Εβραίους και το Ισραήλ. Αυτό φαίνεται και από την επιλογή του εκπροσώπου του και εκπροσώπου του Πατριαρχείου, τον οποίον τελικά αναγκάστηκε να απολύσει.

Την 27η Δεκεμβρίου 2002 δημοσιεύτηκαν στον ισραηλινό τύπο δυο επιστολές που έστειλε ο Ειρηναίος στον Αραφάτ.¹¹ Στην πρώτη επιστολή με ημερομηνία 17 Ιουνίου 2001 ο Ειρηναίος έγραφε: “... Εσύ (Αραφάτ) γνωρίζεις βέβαια τα αισθήματα και την αγάπη και την περιφρόνηση που οι Πατέρες της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας νιώθουν προς τους απόγονους των σταυρωτών του Κυρίου μας Ιησού... τώρα σταυρωτές του λαού σου, οι Σιωνιστές κατακτητές των Αγίων Τόπων της Παλαιστίνης”.

Στη δεύτερη επιστολή με ημερομηνία 5 Απριλίου 2002 ο Ειρηναίος τονίζει την “...ηρωική αντίσταση” του Αραφάτ “εναντίον των παράνομων και απάνθρωπων βιαιοτήτων του Ισραήλ”. Ο Ειρηναίος υπογράφει τις επιστολές ως: Ειρηναίος ο Α΄ – Πατριάρχης της Ιερουσαλήμ και πάσης της Παλαιστίνης.

Το Ισραήλ φοβήθηκε ότι οι σχέσεις αυτές θα είχαν επιπτώσεις στις παραδοσιακές αμοιβαίες επιχειρηματικές σχέσεις του με το Πατριαρχείο. Από τη μια το Πατριαρχείο νοίκιαζε και πουλούσε στο Ισραήλ εδάφη στο πλαίσιο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του, από την άλλη το Ισραήλ στήριζε το Πατριαρχείο και κατ’ επέκταση τα ελληνικά προνόμια στην περιοχή να μην καταπατηθούν από τους Παλαιστίνιους.

Οι απαιτήσεις της “Αραβικής-Ορθόδοξης Επιτροπής Πρωτοβουλίας” και των άλλων παλαιστινιακών κινημάτων που αποσκοπούν ήδη από το 1920 στη αραβοποίηση του Πατριαρχείου, έχουν μια δόση δικαίου. Με την πάροδο των αιώνων τα ποιμνία των περισσότερων εκκλησιών στη Παλαιστίνη αποτελούνται από Άραβες, πράγμα που συνέβαλε στη σταδιακή μεταβίβαση πολλών εκκλησιών, και τελικά στη διαχείριση των περιουσιακών τους στοιχείων, από τα χέρια μερικών ξενόφερτων κληρικών στους ίδιους τους εκπροσώπους του ποιμνίου και τους Άραβες κληρικούς.

Έτσι π.χ. το ελληνοκαθολικό Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ καθώς και το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο της Αντιόχει-

ας από καιρού έχουν περάσει σε αραβικά χέρια. Το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων που θεωρείται από τα πλουσιότερα στη περιοχή διοικείται ακόμα από μερικές δεκάδες, ελληνικής εθνικότητας, κληρικούς, πράγμα που προκαλεί την δυσανασχέτηση του ποιμνίου.

Η αντίθεση του Ισραήλ σε μια τέτοια εξέλιξη είναι ευνόητη. Σε μια εδαφική διαμάχη ανάμεσα στο Ισραήλ και τους Παλαιστίνιους μια τέτοια εξέλιξη μεταβίβασης ακίνητων περιουσιακών στοιχείων σε παλαιστινιακά χέρια θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα.

Τον τελευταίο καιρό όμως συνέβησαν δυο πράγματα που έχουν ευρύτερες επιπτώσεις. Ο θάνατος του Αραφάτ άλλαξε το τοπίο στη Μέση Ανατολή και στις σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων πλευρών. Η εκλογή του Αμπού Μάζεν, η προσέγγιση Ισραήλ και Παλαιστίνιων, η αλλαγή πολιτικής του Σαρόν και η επανέναρξη των ειρηνευτικών συνομιλιών ανάμεσα στο Ισραήλ και τους Παλαιστίνιους αναγέννησαν τις ελπίδες για επίλυση του μεσανατολικού.

Αν τελικά αυτές οι εξελίξεις έχουν ευνοϊκό τέλος και καταλήξουν σε συμφωνία ανάμεσα στο Ισραήλ και τους Παλαιστίνιους, τότε μειώνονται τα συμφέροντα που έχει το Ισραήλ να διοικείται το Πατριαρχείο από μερικές δεκάδες Έλληνες κληρικούς, και δεν θα υπάρχει πια λόγος να εξακολουθεί το Ισραήλ να στηρίζει πολιτικά και όχι μόνο τα “ελληνικά δίκαια” του Πατριαρχείου. Μπορεί κιόλας αυτό το θέμα να αποτελέσει χαρτί στις διαπραγματεύσεις είτε της μιας είτε της άλλης πλευράς.

Κάποιοι, λοιπόν, ενδιαφερόμενοι, είτε αυτοί είναι ελληνορθόδοξοι κληρικοί είτε η “Αραβική-Ορθόδοξη Επιτροπή Πρωτοβουλίας” ή άλλες οργανώσεις που επιδιώκουν την αραβοποίηση του Πατριαρχείου, κάνουν το παν για να αποκομίσουν οφέλη από τις αλλαγές των καιρών.

Δεν είναι τυχαίο που τον τελευταίο καιρό πήρε τέτοια δημοσιότητα η προσφυγή Παλαιστίνιου, που ανήκει στην ελληνοχριστιανική κοινότητα, στο ανώτατο δικαστήριο του Ισραήλ, να ακυρώσει την εκλογή του Πατριάρχη Ειρηναίου ως παράνομη, ούτε είναι τυχαία η δημοσιότητα που πήραν οι αυθόρμητες και οργανωμένες διαδηλώσεις ελληνοορθόδοξων Παλαιστίνιων εναντίον του Πατριάρχη και που τον καλούν να παραιτηθεί.

Αυτή είναι η ουσία αυτών που συμβαίνουν τελευταία με το πατριαρχείο. Όλα τα υπόλοιπα, με τα οποία είναι γεμάτος ο τύπος δεν έχουν καμιά σχέση με την ουσία.

Απλά ο καθένας που είχε κάτι εναντίον κάποιου εκμεταλλεύεται την ευκαιρία να λύσει τις διαφορές του.

Παραθέτουμε παρακάτω μια έκθεση της ισραηλινής ασφάλειας πρόσφατα υποβληθείσα στον υπουργό Αραβικών Υποθέσεων και στον υπουργό Εσωτερικής Ασφάλειας:

ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΑΡΧΗΣ ΝΑ ΑΠΟΚΤΗΣΟΥΝ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ¹²

Εισαγωγή

Τον περασμένο χρόνο παρατηρήθηκαν προσπάθειες της Παλαιστινιακής Αρχής να αποκτήσει έλεγχο πάνω σε χριστιανικές εκκλησίες στο Ισραήλ, ιδιαίτερα στην Ιερουσαλήμ.

Οι χριστιανικοί Άγιοι Τόποι στην Ιερουσαλήμ διοικούνται από τους Πατριάρχες και επικεφαλής των μεγάλων Εκκλησιών, όπως το ελληνικό ορθόδοξο, το αρμένικο και το λατινικό Πατριαρχείο και το τάγμα των Φραγκισκανών.

Στη μάχη για την Ιερουσαλήμ, η Παλαιστινιακή Αρχή άνοιξε ένα νέο μέτωπο προσπαθώντας να αποκτήσει έλεγχο πάνω στα πατριαρχεία και, ιδιαίτερα, στο ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο. Μέσω αυτών μπορεί να ελέγχει την εκκλησία του Πανάγιου Τάφου, την εκκλησία της Μαρίας Μαγδαληνής και άλλους χριστιανικούς χώρους.

Μετά την απόκτηση ελέγχου επί της Βηθλεέμ και του Ναού της Γέννησης, η Π.Α. αντιλαμβάνεται ότι οι χριστιανικοί Άγιοι Τόποι στην Ιερουσαλήμ μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένας ισχυρός μοχλός απόκτησης διεθνούς πολιτικής επιρροής στον χριστιανικό κόσμο.

Ομοίως, οι Παλαιστίνιοι επιδιώκουν να μετατρέψουν τις εορταστικές εκδηλώσεις «Βηθλεέμ 2000» σε πολιτική επίδειξη υποστήριξης για την Π.Α. (όπως είχαν ήδη κάνει στις ετήσιες χριστουγεννιάτικες τελετές στο ναό της Γέννησης στη Βηθλεέμ). Η Π.Α. χρησιμοποίησε τον έμμεσο έλεγχό της επί του Ναού της Γέννησης στη Βηθλεέμ ως μέσον επηρεασμού του ελληνικού ορθόδοξου και αρμένικου Πατριαρχείου, δια μέσου των οποίων επηρεάζει στις πολιτικές θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης και της Ε.Ε.

Η σημερινή κατάσταση

α) Πολλές εκκλησίες και πατριαρχεία στην Ιερουσαλήμ έχουν ήδη «μετατραπεί σε παλαιστινιακά»:

- 1) Το λατινικό Πατριαρχείο με επικεφαλής τον πατριάρχη Μισέλ Σαμπάχ και τον εκπρόσωπό του επίσκοπο Κεμάλ Μπατσίς.
- 2) Η αγγλικανική Επισκοπή, με επικεφαλής τον επίσκοπο Ριά Αμπού αλ Ασσάλ (ο οποίος ηγήθηκε επίθεσης κατά πρόσφατης απόφασης σε παγκόσμια συγκέντρωση των Αγγλικανών επισκόπων σχετικά με τη διαίρεση της Ιερουσαλήμ).
- 3) Η λουθηρανική Επισκοπή με επικεφαλής τον επίσκοπο Μουνίρ Γιουνάν.
- 4) Η ελληνική καθολική Επισκοπή της Ιερουσαλήμ με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Λούφτι Λαχαάμ (άνδρα του PFLP)

β) Η Π.Α. προσπαθεί τώρα να ασκήσει έλεγχο πάνω σε τέσσερις χριστιανικές κοινότητες-κλειδιά:

- 1) Το ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο
- 2) Το αρμενικό Πατριαρχείο
- 3) Το τάγμα των Φραγκισκανών (το οποίο ελέγχει τους καθολικούς Ιερούς τόπους εκ μέρους του Βατικανού)
- 4) Την ελληνική καθολική Αρχιεπισκοπή της Γαλιλαίας.

γ) Το Ισραήλ αντιμετωπίζει μια άμεση μάχη εναντίον των προσπαθειών της Π.Α. να αποκτήσει τον έλεγχο πάνω στο ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ και την ελληνική καθολική Αρχιεπισκοπή της Γαλιλαίας.

Κατωτέρω παρουσιάζεται μια περιγραφή της πρόσφατης κατάστασης που αφορά το ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο.

Ιστορικό παρελθόν

Το ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο αποτελείται από 50 Έλληνες ιερείς και επισκόπους (οι οποίοι έχουν την ελληνική υπηκοότητα). Αυτή είναι η κατάσταση για πάνω από 1500 χρόνια. Του πατριαρχείου ηγείται μία Σύνοδος (ένα επισκοπικό συμβούλιο – η «Αδελφότητα του Παναγίου Τάφου») που αποτελείται από 15 μέλη με επικεφαλής τον Πατριάρχη Διόδωρο τον Α΄.

Οι προσπάθειες της Π.Α. να αποκτήσει τον έλεγχο πάνω στο πατριαρχείο συνίστανται σε τρεις αιχμές προσέγγισης που περιλαμβάνουν τη δημόσια, νομική και πολιτική σφαίρα.

Δημόσια Σφαίρα

Η δομή της ορθόδοξης κοινότητας στο Ισραήλ συνίσταται σε εκκλησιαστικά σωματεία τα οποία διαχειρίζονται τις κοινοτικές εκκλησίες, νεκροταφεία, πολιτιστικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Ναζαρέτ, σε χωριά της Γαλιλαίας, στη Χάιφα, στην Άκρα, στη Γιάφφα, στη Ράμλα, στο Λοντ και άλλα μέρη. Ένας αριθμός αυτών των σωματείων πρόσφατα ενοποιήθηκε και σχημάτισε το «Ορθόδοξο Κογκρέσο» και σήμερα διεξάγουν ένα δημόσιο και πολιτικό αγώνα κατ' εντολήν της Π.Α. να αποκτήσουν τον έλεγχο επί του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων. Επικεφαλής του Κογκρέσου είναι ο Κεμάλ Φεράχ από τη Ναζαρέτ.

Καθ' υποκίνηση της Π.Α., το Κογκρέσο σήμερα εργάζεται για να δημιουργήσει μια ένωση Ορθοδόξων Παλαιστινίων Χριστιανών μαζί με τον Μαρουάν Μπαργκούτι από τη Ραμάλα (ο οποίος είναι μέλος του Παλαιστινιακού Νομοθετικού Συμβουλίου) και τον Ράμζι Χούρι, προσωπικό γραμματέα του Αραφάτ. Ως μέσον πίεσης του Πατριαρχείου, το Κογκρέσο πρόσφατα οργάνωσε μια σειρά δημόσιων γεγονότων, όπως συγκεντρώσεις στη Ραμάλα και το Αμάν. Την 1^η Αυγούστου 1988, συμμετέχοντες σε μια συγκέντρωση στο Αμάν έκαναν έκκληση για καταπολέμηση των προσπαθειών του Ισραήλ να «Ιουδαιοποιήσει» την Ιερουσαλήμ, και διακήρυξαν ότι η Ιερουσαλήμ είναι και θα εξακολουθήσει να είναι η πρωτεύουσα του Παλαιστινιακού κράτους.

Στις 4 Ιουλίου 1998 το Κογκρέσο οργάνωσε μια διαδήλωση στην Ιερουσαλήμ. 500 μέλη της ορθόδοξης κοινότητας από τη Γαλιλαία, τη Γιάφφα και τη Ράμλα έλαβαν μέρος. Το άτομο που υπέβαλε το αίτημα να δοθεί άδεια για διαδήλωση δεν ήταν άλλος από τον Τζάουαντ Μπούλος, ο οποίος υπηρετεί ως νομικός σύμβουλος στα γραφεία της ΠΑ στην Ιερουσαλήμ. Ο ηγέτης του Κογκρέσου Κεμάλ Φεράχ δήλωσε ότι «αυτή η διαδήλωση είναι μόνο η αρχή».

Οι Έλληνες ιερείς που διοικούν το πατριαρχείο έγιναν στόχοι απειλών. Υπάρχουν αναφορές σχεδίων του Κογκρέσου για κλοπή και κατάσχεση εγγράφων και τίτλων ιδιοκτησίας.

Νομική Σφαίρα

Το «Ορθόδοξο Κογκρέσο» πρόσφατα υπέβαλε μια λίστα αιτημάτων προς τον ισραηλινό Γενικό Εισαγγελέα. Τελικά επρόκειτο για ένα αίτημα να ιδρύσουν ένα δημόσιο συμβούλιο παράλληλα προς το Πατριαρχείο, το οποίο θα επέβλεπε τις ιδιοκτησίες του και τα περιουσιακά του στοιχεία.

Στο χωριό Σαμιά ο «Ορθόδοξος Σύνδεσμος» προσέγγισε το Υποθηκοφυλακείο με ψεύτικες απαιτήσεις σχετικά με την κοινοτική περιουσία. Το σωματείο ψευδώς παρουσιάστηκε ως ο εκπαιδευτικός του ελληνικού ορθόδοξου Πατριαρχείου και επέτυχε να αποκτήσει

γη στο όνομά του, η οποία στην πραγματικότητα ανήκει στο Πατριαρχείο.

Πολιτική Σφαίρα

Η ανάμιξη της Π.Α. στην ίδρυση ενός ενωμένου μετώπου των Ορθόδοξων πιστών που ζουν στο Ισραήλ, την Ιουδαία, τη Σαμάρεια, τη Γάζα και την Ιορδανία αποτελεί ένα επικίνδυνο προηγούμενο συνεργασίας για απόκτηση πολιτικού στόχου.

Η Π.Α. προσπαθεί να αποκρύψει την ανάμιξή της γιατί φοβάται την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Η Π.Α. φοβάται επίσης την αντίδραση άλλων ορθόδοξων Πατριαρχών ανά τον κόσμο (όπως του Πατριάρχη της Ρωσίας και της Κων/πόλης, της Κύπρου, των ΗΠΑ, της Αυστραλίας κλπ.) Η Π.Α. αρνείται κάθε ανάμιξη, αλλά στέλνει τους πράκτορές της έξω «σε ιδιωτική βάση» για να ενδυναμώσει οργανώσεις-μέτωπα, όπως το «Ορθόδοξο Κογκρέσο» στο Ισραήλ και τον «Ορθόδοξο Σύνδεσμο» στην Ιορδανία.

Συμπεράσματα

- 1) Οι παλαιστινιακές προσπάθειες για απόκτηση του ελέγχου επί του ελληνικού ορθόδοξου Πατριαρχείου στην Ιερουσαλήμ πρέπει να σταματήσουν. Πολλές από τις συνοικίες της Ιερουσαλήμ όπως η Ρεχάβια και το Αμπού Τορ, η Κουλάδα του Σταυρού και μεγάλα κομμάτια των εδαφών στη Ναζαρέτ ανήκουν στο ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο.
- 2) Πολιτική στήριξη και στήριξη ασφαλείας πρέπει να δοθεί στο ελληνικό ορθόδοξο Πατριαρχείο για να αντιμετωπίσει τις απειλές κατά της ζωή των Ελλήνων επισκόπων και ιερέων, οι οποίοι διοικούν το Πατριαρχείο.
- 3) Τα παλαιστινιακά νομικά βήματα εναντίον του Πατριαρχείου πρέπει να εμποδιστούν. Βάζοντας τέρμα στις προσπάθειές τους στο χωριό Σαμιά (δες ανωτέρω) είναι όπως το παιδί από την Ολλανδία που βάζει το δάκτυλό του για να σταματήσει την πλημμύρα –γιατί αν οι Παλαιστίνιοι επιτύχουν να αποκτήσουν τον έλεγχο στην ακίνητη περιουσία του πατριαρχείου, το πράγμα θα ξεκινήσει από τη Σαμιά και θα καταλήξει στη Ρεχάβια, στην καρδιά της Ιερουσαλήμ.

Μέλη της ελληνορθόδοξου κοινότητας του Ισραήλ σε συνέντευξη τύπου ζητούν την καθαίρεση του Πατριάρχη (12/3/05)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρόκειται για τους Αραβες ιερείς στους οποίους επιτρέπεται ή και επιβάλλεται ο γάμος, ώστε να μη μπορούν να επιδιώξουν και να αναλάβουν υψηλά αξιώματα στην ιεραρχία του πατριαρχείου. Έτσι το αραβικό ποίμνιο μπορεί να καταλάβει το πολύ θέσεις ιερέα σε μια ενοριακή εκκλησία του χωριού, όχι όμως και υψηλότερα αξιώματα.

2. Το 1994 υπογράφηκαν οι συμφωνίες του Όσλο μεταξύ του Ισραήλ και της ΟΑΠ, και επικρατούσε στη Μέση Ανατολή μια ατμόσφαιρα αισιοδοξίας μετά από την προσέγγιση των δυο πλευρών.

3. Βλ. την καθημερινή ισραηλινή εφημερίδα στην αγγλική γλώσσα Jerusalem Post, Oct. 4, 1998, και όλον τον ισραηλινό τύπο. Λόγω της σπουδαιότητάς της παραθέτουμε την έκθεση στο τέλος του παρόντος άρθρου, όπως αυτή κοινοποιήθηκε στον ραδιοφωνικό σταθμό Κανάλι Εφτά στο Ισραήλ. Δεν πρόκειται για έκθεση που αφορά εξ ολοκλήρου το πατριαρχείο, αλλά για έκθεση που αφορά την Παλαιστινιακή αρχή και τις προθέσεις της. Το θέμα του πατριαρχείου είναι κεφάλαιο σε όλη την ευρύτερη έκθεση.

4. Εορτασμοί που οργανώθηκαν το έτος 2000 από τη Παλαιστινιακή Αρχή στη Βηθλεέμ για την επέτειο των 2000 χρόνων από τη γέννηση του Χριστού.

5. Η καθημερινή εφημερίδα Haaretz 25/1/2005.

6. Σειρά άρθρων στην καθημερινή εφημερίδα Maariv (Δεκέμβριο 2002 και Ιανουάριο 2003). Ο Ειρηνάιος μήνυσε την εφημερίδα Maariv, αμέσως όμως απέσυρε τη μήνυση αφού αναγκάστηκε να πληρώσει 12.000 Σέκελ για νομικά έξοδα της εφημερίδας.

7. Βλ. την ισραηλινή καθημερινή εφημερίδα Haaretz, 25/1/2005, και γενικά όλον τον ισραηλινό και παλαιστινιακό τύπο την ίδια μέρα.

8. Βλ. την αραβική εφημερίδα που εκδίδεται στο Ισραήλ Al-Sennara, July 5, 2002. Al-Sfir (Lebanon), July 12, 2002. Την αραβική εφημερίδα που εκδίδεται στο Λονδίνο Al-Zaman, July 13, 2002

9. Βλ. την παλαιστινιακή εφημερίδα που εκδίδεται στο Ισραήλ, Al-Sennara, July 5, 2002 και την παλαιστινιακή εφημερίδα που εκδίδεται στη Δυτική Όχθη Al-Quds, July 11, 2002. Και όλες οι ισραηλινές εφημερίδες αυτές τις μέρες ασχολήθηκαν με αυτό το θέμα και με τις αντιδράσεις των ελληνορθόδοξων Παλαιστίνιων στην απομάκρυνση του Ατάλλα Χάνα.

10. Η ισραηλινή καθημερινή εφημερίδα Haaretz, 14/1/2005, σε άρθρο της Lili Galili.

11. Βλ. στην αγγλόφωνη καθημερινή ισραηλινή εφημερίδα Jerusalem Post, 27 Δεκεμβρίου 2002 και την καθημερινή εφημερίδα Maariv, 27 Δεκεμβρίου 2002.

12. Αποσπάσματα από την έκθεση δημοσιεύτηκαν σε όλον τον ισραηλινό Τύπο την 4 Οκτωβρίου 1998. Βλ. την καθημερινή ισραηλινή εφημερίδα στην αγγλική γλώσσα Jerusalem Post, Oct. 4, 1998, και την εφημερίδα Maariv, 4 Οκτωβρίου 1998.

Η τοιχογραφία του Σότα Ρουσταβέλι στο μοναστήρι του Σταυρού πριν και μετά την Καταστροφή.